

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ім. В. М. КОРЕЦЬКОГО**

ЧУВАКОВ ОЛЕГ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 343 (477)

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ
ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України
КОСТЕНКО Олександр Миколайович,
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,
завідувач відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
академік Європейської академії безпеки та конфліктології,
Заслужений юрист України
ГЛУШКОВ Валерій Олександрович,
Київський кооперативний інститут бізнесу та права,
професор кафедри права;

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
ЛЕОНОВ Борис Дмитрович,
Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки
та судових експертиз СБУ,
провідний науковий співробітник;

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
СКУЛИШ Євген Діонісійович,
Науково-дослідний інститут інформатики і права
НАПрН України,
головний науковий співробітник.

Захист відбудеться «30» листопада 2017 року об 11:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.236.02 в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України за адресою: 01601, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України за адресою: 01601, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розісланий «27» жовтня 2017 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор юридичних наук

О. О. Кваша

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним із найбільш пріоритетних завдань зовнішньополітичного і внутрішньополітичного розвитку сучасної української державності є захист основ її національної безпеки. В існуючих у цей час умовах, за яких в Україні активізувалися загрози конституційному ладу, суверенітету, територіальній цілісності й недоторканності (з урахуванням останніх подій на південному сході України), виникає невідкладна об'єктивна необхідність в адекватній протидії з боку держави таким антидержавним проявам. З метою ефективного вирішення подібних завдань, на державі лежить природний тягар з розробки комплексу заходів і засобів, спрямованих на протидію такої злочинності. За цих обставин необхідно вжиття своєчасних і ефективних заходів, спрямованих на системну протидію злочинним посяганням проти основ національної безпеки України. В авангарді такої протидії знаходяться юридичні норми, які складають Розділ I Особливої частини КК України, що встановлюють кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України. Проблема нейтралізації і протидії злочинам проти основ національної безпеки держави, що раніше іменувалися особливо небезпечними злочинами проти держави, є дуже актуальною і на сучасному етапі розвитку нашої державності, а ефективне застосування норм кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, має особливо важливе превентивне і політичне значення.

Чинне кримінальне законодавство та сучасна теорія кримінально-правової науки не містять загального поняття й ознак злочинів проти основ національної безпеки. Наявність такого поняття в Особливій частині КК України дозволила б установити певне коло однорідних суспільно небезпечних діянь, що складають групу злочинів проти основ національної безпеки України, а також сукупність критеріїв, які сприяли б розподілу таких злочинів на окремі види. В підсумку наявність такого поняття виключило б можливість розширювального тлумачення цих злочинів та їх ототожнення з іншими суміжними складами злочинів. Ця обставина вказує на те, що розробка такого визначення дозволить уникнути помилок при встановленні ознак цих діянь і, відповідно, сприятиме їх правильній кваліфікації.

Діючи законодавчі приписи, які регламентують відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, а також відсутність системних сучасних досліджень такої проблеми, необхідної кількості наукових публікацій, достатніх наукових розробок у частині встановлення загального поняття й ознак злочинів проти основ національної безпеки вимагають відповідного комплексного наукового аналізу проблеми визначення таких злочинів з метою їх упорядкування і подальшого усунення виникаючих прогалин у цій галузі знань.

На сьогодні можна виділити деякі дослідницькі напрями, в яких освітлені різні аспекти розглянутої проблеми. Так, у цьому сенсі можна виділити монографію О. Ф. Бантишева й О. В. Шамари «Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації)», монографію Ю. В. Нікітіна «Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства», кандидатські дисертації таких українських дослідників:

О. С. Сотула «Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча», І. В. Діордіца «Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади», Л. В. Мошняга «Кримінальна відповідальність за злочини проти конституційних основ національної безпеки України».

Науково-теоретичну базу дисертаційного дослідження склали наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених-правників. Зокрема, у дослідження кримінально-правових і кримінологічних проблем забезпечення національної безпеки внесли свій внесок такі українські дослідники, як Г. В. Андрусів, В. Ф. Антипенко, О. Ф. Бантишев, С. Б. Гавриш, В. О. Глушков, І. В. Діордіца, В. П. Ємельянов, О. М. Костенко, Б. Д. Леонов, В. А. Ліпкан, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, Л. В. Мошняга, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Ю. В. Нікітін, А. В. Савченко, Є. Д. Скулиш, О. С. Сотула, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, О. В. Шамара, Н. М. Ярмиш, С. С. Яценко та ін.

Суттєве значення для дослідження правової природи понять «безпека держави» і «безпека» мали праці таких мислителів, як Конфуцій, Арістотель, Геродот, Сократ, Платон, Н. Макіавеллі, Т. Мор, Т. Кампанелла, Г. Гроцій, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббс, Дж. Локк, Б. Спіноза, Г. В. Ф. Гегель, Т. Джефферсон, Дж. Медісон, Б. Франклін, А. Гамільтон, В. Ф. Гумбольдт, І. Г. Юсті, І. Зонненфельс, К. Маркс, Ф. Енгельс, В. С. Соловйов, М. О. Бердяєв.

Аналізувались також доробки представників радянської та зарубіжної науки. Серед сучасних зарубіжних дослідників проблеми національної безпеки знайшли своє відображення в працях таких дослідників, як З. Бжезинського, Г. Кіссінджера, Б. Клінтона, Р. Макнамари, Г. Моргентау, У. Перрі, Ф. Фукуями, С. Хантінгтона, а також у працях О. Г. Арбатова, О. О. Белькова, М. Ю. Зеленкова, А. А. Кокошина, В. Л. Манилова, Г. В. Мухіна, О. А. Першина, О. О. Позднякової, Є. М. Примакова, Є. І. Рибкіна, К. Е. Сорокіна, С. В. Степашина та ін.

У радянський період дослідженню проблем забезпечення безпеки держави, а також формуванню кримінальної політики у сфері протидії державним злочинам були присвячені наукові праці Г. З. Анашкіна, А. Є. Беляєва, Д. І. Богатикова, І. А. Бушуєва, Б. О. Вікторова, В. О. Владимірова, О. С. Гореліка, П. І. Гришаєва, С. В. Дьякова, Л. Д. Єрмакової, М. І. Загороднікова, Б. В. Здравомислова, О. М. Ігнатова, О. А. Ігнатєва, М. П. Карпушина, В. Ф. Кириченка, В. С. Клягіна, Т. О. Костаревої, Г. А. Кригера, В. І. Курляндського, В. М. Лебедева, В. В. Лунєєва, В. Д. Меньшагіна, А. В. Наумова, А. А. Піонтковського, Ю. Є. Пудовочкіна, В. В. Сверчкова, Н. М. Смирнової, М. С. Таганцева, Г. Х. Тельберга, М. В. Турецького, Д. О. Хан-Магомедова, М. Д. Шаргородського, О. В. Шведка, М. І. Якубовича.

В українській кримінально-правовій науці дотепер відсутні комплексні дослідження в частині проблем формування, визначення природи й сутності злочинів проти основ національної безпеки України. Ця обставина свідчить про необхідність комплексного системного дослідження процесу формування і розвитку кримінального законодавства про злочини проти основ національної безпеки України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна

робота виконана відповідно до планових досліджень кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Законодавство кримінально-правового напрямку в період глобалізації» (номер державної реєстрації 0113U002883).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в розробці концептуально нового наукового знання про злочини проти основ національної безпеки України, встановленні закономірностей розвитку цього інституту кримінального законодавства, а також вдосконалення кримінально-правових приписів, що передбачають відповідальність за їх учинення.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі *завдання*:

- виявити політико-правову сутність і співвідношення понять «безпека» – «державна безпека» – «національна безпека»;
- визначити генезу та методологію дослідження понятійного апарату злочинів проти основ національної безпеки України;
- визначити місце кримінально-правової охорони основ національної безпеки у механізмі кримінально-правової політики України;
- конкретизувати соціально-правову природу основ національної безпеки як родового об'єкта кримінально-правової охорони;
- встановити співвідношення норм чинного кримінального законодавства, що регламентують кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки з нормами Конституції України і Закону України «Про основи національної безпеки України»;
- запропонувати і науково обґрунтувати загальне поняття і сутність злочинів проти основ національної безпеки України;
- вивчити основні наукові концепції розглянутої проблематики, що існують у теорії кримінального права;
- виявити видовий об'єкт злочинів проти основ національної безпеки України і сконструювати їх систему;
- встановити особливості об'єктивних й суб'єктивних ознак злочинів проти основ національної безпеки України та здійснити їх юридичний аналіз;
- розробити науково-обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення кримінального законодавства в частині охорони основ національної безпеки України.

Об'єктом дослідження є закономірності виникнення і нормального розвитку суспільних відносин у сфері охорони основ національної безпеки України.

Предметом дослідження є кримінально-правові проблеми протидії злочинам проти основ національної безпеки України в контексті сучасної кримінально-правової політики України.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових принципів і підходів, філософсько-світоглядних і спеціально-наукових методів пізнання соціально-правових процесів і явищ, серед яких: історичний, порівняльно-правовий, семантичний, формально-логічний, системно-структурний та ін.

Історичний метод використаний з метою вивчення еволюції законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України.

Діалектичний метод було застосовано для дослідження тексту кримінального закону України у розвитку та взаємозв'язку, а також формулювання висновків і пропозицій. *Порівняльно-правовий метод* дозволив здійснити порівняльний аналіз розглянутих нормативних приписів із суміжними нормами інших розділів чинного кримінального законодавства, а також подібний аналіз усередині досліджуваного розділу з метою систематизації цих діянь на окремі види. За допомогою *семантичного методу* встановлений зміст таких понять, як «державна безпека», «національна безпека», «основи національної безпеки» та ін., їх науково-теоретичне і практичне значення. *Догматичний метод* взято за основу під час визначення змісту понять, тлумачення нормативного змісту окремих статей кримінального закону України. *Формально-логічний метод* сприяв розробці й аналізу спеціальних і загальних положень з погляду їх відповідності чинному кримінальному законодавству. *Системно-структурний метод* дозволив установити місце нормативних приписів, закріплених Розділом I Особливої частини КК, у структурі чинного кримінального законодавства України, а також виявити сутність основ національної безпеки як невід'ємного елементу національної безпеки (у широкому розумінні), у тому числі їх спільні й відмітні характеристики. *Метод моделювання* дав змогу сформулювати пропозиції до КК України й інших нормативно-правових актів.

Нормативно-правову базу дослідження склали положення Конституції України, Кримінального кодексу України, Закону України «Про основи національної безпеки України», низки інших нормативно-правових актів, а також законодавство іноземних держав.

Науково-теоретичним підґрунтям роботи стали праці вітчизняних і зарубіжних учених в галузі кримінального права, кримінології, загальної теорії права, філософії, соціології, юридичної лінгвістики, текстології, філології, логіки, а також нормативно-правові та міжнародно-правові акти, судові рішення. Так, у дисертації було вивчено і проаналізовано вибірково вироки, ухвалені судами у різних регіонах України протягом 2012–2015 років.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим після прийняття КК України 2001 року комплексним науковим дослідженням злочинів проти основ національної безпеки держави, в якому розроблена концепція кримінально-правової охорони основ національної безпеки України. На підставі поданого дослідження сформульовано низку нових концептуальних висновків і положень, а саме:

вперше:

1) розроблено науково обґрунтовану концепцію кримінально-правової охорони основ національної безпеки України, що дозволяє встановити як алгоритм розподілу злочинів проти основ національної безпеки України на окремі види, так і коло злочинних посягань, потенційно небезпечних для основ національної безпеки України;

2) на підставі системного аналізу сутності й змісту понять «безпека» та «національна безпека» і з урахуванням положень Конституції України і Закону України «Про основи національної безпеки України» сформульовані нові авторські дефініції понять: «безпека» – це стан захищеності прав і свобод особистості, матеріальних і духовних цінностей суспільства, конституційного ладу, суверенітету,

територіальної цілісності і недоторканності держави від загроз соціального, природного, техногенного чи іншого характеру, а також зниження ступеня небезпеки таких загроз до мінімального рівня; «національна безпека» – це стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, гарантований ефективно функціонуючим державним механізмом із забезпечення і реалізації таких інтересів, що сприяє сталому розвитку суспільства, своєчасному виявленню, запобіганню і нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам;

3) встановлено, що національна безпека, як об'єкт кримінально-правової охорони забезпечується не тільки нормативними приписами, закріпленими у Розділі I Особливої частини КК України (*національна безпека у вузькому розумінні*), але й нормами інших розділів КК, що також сприяють забезпеченню національної безпеки в інших сферах (*національна безпека в широкому розумінні*): у сфері охорони довкілля (Розділ VIII), у сфері охорони громадської безпеки (Розділ IX), у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпеченні призову і мобілізації (Розділ XIV) тощо;

4) встановлено соціально-юридична природа, структура, сутність та зміст понять «державна безпека» і «національна безпека»; їх співвідношення з урахуванням положень Закону України «Про основи національної безпеки України»: основи безпеки держави – це фактично основи національної безпеки; «державну безпеку» (національна безпека у вузькому розумінні) можна співвіднести з «національною безпекою» (національна безпека в широкому розумінні), як частину і ціле;

5) сформульовано загальне поняття злочинів проти основ національної безпеки України як передбачених кримінальним законодавством суспільно небезпечних діянь (дій чи бездіяльності), які вчинені умисно і посягають на «зовнішню» та «внутрішню» безпеку України;

6) розроблено класифікацію злочинів проти основ національної безпеки України. У залежності від джерел загроз національній безпеці, а відповідно, і сформованого видового об'єкта злочину проти основ національної безпеки поділяються на: 1) злочини, що посягають на «зовнішню» безпеку держави (ст.ст. 111, 114 КК) і 2) злочини, що посягають на «внутрішню» безпеку держави (ст.ст. 109, 110, 110², 113, 114¹ КК);

7) визначено комплекс необхідних структурних компонентів, що сприяють пізнанню природи, структури безпеки держави як об'єкта національної безпеки (з урахуванням положень Закону України «Про основи національної безпеки України»). Якби безпеку держави можливо було б зобразити структурно, то вона мала б такий вигляд: по вертикалі розташовувалися б її елементи (безпека конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності), а по горизонталі відповідно були б розташовані її внутрішня і зовнішня безпека як різновекторні, але при цьому однорівневі об'єкти кримінально-правової охорони;

8) розроблено групу ознак, що сприяє відмежуванню злочинів проти зовнішньої безпеки від злочинів проти внутрішньої безпеки, а також від інших видів злочинів. До таких ознак належать: а) вектор загрози (внутрішній чи зовнішній); б) наявність або відсутність іноземного адресата при посяганні; в) наявність видового об'єкта посягання;

9) виділені види суспільно небезпечних посягань, у яких основи національної безпеки України можуть виступати як основний або додатковий об'єкти: 1) злочини, які безпосередньо посягають на основи національної безпеки України (основи національної безпеки України є основним об'єктом): ст.ст. 109, 110, 110², 111, 112, 113, 114, 114¹, 258, 258¹, 258², 258³, 260, 294, 328, 329 КК України; 2) злочини, що посягають опосередковано (побічно) на основи національної безпеки України (основи національної безпеки України виступають як додатковий об'єкт): ст.ст. 258⁴, 258⁵, 335, 336, 337, 436, 437, 438, 439, 440, 442 КК України;

10) запропоновано класифікацію злочинів проти основ національної безпеки України в залежності від ознак суб'єкта таких злочинів, згідно з якою вони поділяються на такі види: 1) злочини проти основ національної безпеки України, суб'єктом яких виступає громадянин України (ст. 111 КК); 2) злочини проти основ національної безпеки України, суб'єктом яких виступає іноземний громадянин чи особа без громадянства (ст. 114 КК); 3) злочини проти основ національної безпеки України, суб'єктом яких виступає представник влади (ч. 3 ст. 109, ч. 2 ст. 110 КК); 4) злочини проти основ національної безпеки України, які вчиняє загальний суб'єкт кримінальної відповідальності (ст.ст. 109, 110, 110², 114¹ КК); 5) злочини проти основ національної безпеки України, які вчиняє суб'єкт із заниженим віком кримінальної відповідальності (ст.ст. 112 і 113 КК);

удосконалено:

11) науково-теоретичне уявлення про юридичну природу родового об'єкта злочинів проти основ національної безпеки України. З урахуванням досліджених теоретичних положень, а також на підставі аналізу положень чинного кримінального законодавства сформульовано поняття родового об'єкта злочинів проти основ національної безпеки України як суспільні відносини із забезпечення безпеки держави в основних сферах її діяльності, а саме у сфері охорони конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності, обороноздатності, інформаційної, економічної й екологічної безпеки;

12) положення щодо ч. 1 ст. 1 КК, до якої пропонується включення державної безпеки (основ національної безпеки) як окремого об'єкта кримінально-правової охорони, що передбачало б охорону конституційного ладу України, її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності;

13) формулювання, що визначає сутність і ознаки державної зради. Державна зрада – це вчинене умисно, спільно з іноземною державою, іноземною організацією чи їх представниками суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) громадянина України, що посягає на суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність, державну, економічну або інформаційну безпеку України;

14) наукові пропозиції до ст. 111 КК України. Пропонується в диспозиції цієї статті вказати на наявність конкретної мети за аналогією з такими складами розглянутого розділу КК, як ст.ст. 109, 110, 113 КК, що виключило б імовірність наявності непрямого умислу в таких діяннях і вирішило б існуючі в науці кримінального права суперечності в частині встановлення виду умислу такого злочину;

15) ідею про таку форму державної зради – «перехід на державну службу держави, яке здійснює агресію проти України», під яким слід розуміти вступ громадянина України на державну службу такої держави з метою здійснення професійної діяльності в органах правосуддя, правоохоронних органах, міністерствах, відомствах, органах центральної і місцевої влади тощо;

16) положення про нову форму диверсії - «вчинення кібернетичних атак», під якими слід розуміти посягання на комп'ютерні мережі шляхом їх несанкціонованого злому, масового зараження шкідливими програмами, вилучення секретної інформації тощо;

17) положення про зміну назви і змісту складів злочинів, передбачених ст.ст. 109 і 110 КК України, які не відображають їх сучасну політико-правову сутність, не відповідають тим загрозам і викликам, що мають місце у сучасний період. Назву ст. 109 КК України запропоновано змінити на «Політичний екстремізм», а назву ст. 110 КК України сформулювати як «Сепаратизм»;

одержали подальший розвиток положення:

18) щодо наукового розуміння та генези таких категорій, як «контрреволюційні злочини» – «державні злочини» – «особливо небезпечні державні злочини» – «злочини проти основ національної безпеки України»;

19) про потерпілого від злочинів проти основ національної безпеки, під яким варто розуміти і державу у вигляді її державних установ, органів влади, соціальних груп людей, трудових колективів тощо;

20) про те, що конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність є не тільки основними елементами державної безпеки (згідно до Закону України «Про основи національної безпеки України»), а також можуть розглядатися в якості основних елементів понять «зовнішня» і «внутрішня» безпека;

21) щодо встановлення предмета злочинів, передбачених ст.ст. 111 і 114 КК України. Пропонується включити в предмет зазначених злочинів інформацію, яка не містить державної таємниці (так звані інші відомості секретного характеру), предметний аналіз і узагальнення якої може сприяти одержанню бажаного злочинного результату, а, відповідно, можуть бути використанні на шкоду інтересам нашої держави;

22) згідно з якими в процесі здійснення державної зради у формі шпигунства (ст. 111 КК) і шпигунства (ст. 114 КК) відповідальність повинна наставати не тільки за передачу і збирання секретних відомостей, але і за їх збереження. Криміналізація збереження таких відомостей має сприяти нейтралізації злочинної діяльності іноземних спецслужб, спрямованої на залучення наших громадян до здійснення ворожої діяльності проти України, а збереження секретних відомостей сприяє конспірації їхньої ворожої діяльності.

23) про можливість здійснення диверсії (ст. 113 КК) в сучасних умовах і шляхом бездіяльності, коли більшість виробничих процесів (особливо небезпечних) практично цілком автоматизовані й безпечно їх функціонування багато в чому залежить від своєчасного в них утручання з боку осіб, виконуючих свої службові чи професійні обов'язки, а навмисне несвоєчасне нездійснення необхідних дій у потрібний (критичний) момент із метою послабити нашу державу варто кваліфікувати як диверсію, вчинену шляхом бездіяльності.

Практичне значення отриманих результатів визначається тим, що сформульовані в дисертації пропозиції і висновки становлять собою результат комплексного кримінально-правового дослідження злочинів проти основ національної безпеки України.

Розроблені положення можуть бути використані:

- у правотворчій роботі – як теоретичний матеріал для вдосконалення чинного кримінального законодавства в частині правової регламентації відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України;

- у правозастосовній діяльності – для надання допомоги практичним працівникам у здійсненні правильної кваліфікації злочинів, що посягають на основи національної безпеки України, їх відмежування від суміжних і інших злочинів (акт впровадження наукових розробок у діяльність Військової прокуратури Південного регіону України від 17 травня 2017 року);

- у науково-дослідній діяльності – для подальшого пізнання і розвитку вчення про злочини, що посягають на безпеку держави;

- у навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів навчальних посібників і підручників з кримінального права України (частина Особлива); у процесі викладання навчальних дисциплін і спецкурсів; у науково-дослідній роботі студентів (акт впровадження наукових розробок в навчальний процес Одеського національного університету імені І.І.Мечникова від 7 березня 2017 року);

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення, висновки, результати проведеного дисертаційного дослідження, пропозиції і рекомендації автор виклав на міжнародних, міжвузівських і всеукраїнських конференціях, конгресах, симпозіумах, круглих столах, семінарах, зокрема: «Революції в Україні у ХХ–ХХІ століттях: співзвуччя епох» (Одеса, 18–19 листопада 2005 р.); «Социально-правовые проблемы совершенствования законодательства Украины: история, теория и практика» (Одеса, 23–25 листопада 2005р.); «Треті Прибузькі юридичні читання» (Миколаїв, 23–24 листопада 2007 р.); «62 наукова конференція професорсько-викладацького складу ОНУ імені І. І. Мечникова» (Одеса, 28–30 листопада 2007 р.); «Конституційне-правове регулювання суспільних відносин: минуле, сучасне, майбутнє» (Одеса, 27 березня 2009 р.); «Законодавство кримінально-правового напрямку: стратегія, тактика, техніка» (Одеса, 24 квітня 2009 р.); «64 наукова конференція професорсько-викладацького складу ОНУ імені І. І. Мечникова» (Одеса, 25–27 листопада 2009 р.); «Проблеми національної державності» (Одеса, 26 березня 2010 р.); «Уроки истории. Великая Отечественная и Вторая мировая войны» (Санкт-Петербург, 8–9 квітня 2010 р.); «Становлення, функціонування та розвиток правових систем сучасності: проблеми науки і практики» (Одеса, 23 квітня 2010 р.); «65 наукова конференція професорсько-викладацького складу ОНУ імені І. І. Мечникова» (Одеса, 24–26 листоп. 2010 р.); «Гармонізація законодавства кримінально-правового напрямку в сучасній Європі» (Одеса, Фрайбург (ФРН), 5–8 вересня 2011 р.); «10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн» (Харків, 13–14 жовтня 2011 р.); «Сучасні завдання законодавств кримінально-правового напрямку. Десяті юридичні читання» (Одеса, 13 квітня 2012 р.); «67 наукова конференція професорсько-викладацького складу ОНУ імені І. І. Мечникова» (Одеса, 28–30

листопада 2012 р.); «68 наукова конференція професорсько-викладацького складу ОНУ імені І. І. Мечникова» (Одеса, 26–28 листопада 2013 р.); «69 наукова конференція професорсько-викладацького складу ОНУ імені І. І. Мечникова» (Одеса, 26–28 листопада 2014 р.); «Лібералізм та права людини» (Одеса, 29 квітня – 1 травня 2015 р.); «70 наукова конференція професорсько-викладацького складу ОНУ імені І. І. Мечникова» (Одеса, 25–27 листопада 2015 р.); «Legal Reforms of the Future & the Future of Legal Reforms» (Luxembourg, 26–29 November 2015.); «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики» (Одеса, 18 грудня 2015 р.); «Európska tradícia v medzinárodnom práve: uplatňovanie ľudských ráv» (Bratislava, Slovenská Republika, 6–7 máj 2016 r.); «Актуальные вопросы современной юридической науки: теория, практика, методика» (Могильов, 20 травня 2016 р.); The X International Academic Congress «Contemporary Science and Education in Americas, Africa and Eurasia» (Brazil, Rio de Janeiro, 19–21 November 2016); «71 наукова конференція професорсько-викладацького складу ОНУ імені І. І. Мечникова» (Одеса, 23–25 листопада 2016 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки дисертаційного дослідження знайшли своє відображення в 56 наукових працях, в тому числі одноосібній монографії, 21 науковій статті, опублікованій у фахових виданнях України, 2 з яких включено до міжнародних науково-метричних баз, 5 статей – у виданнях іноземних держав (Сполучені Штати Америки, Чехія, Люксембург, Республіка Молдова), у 5 працях, що додатково відображають наукові результати дисертації, а також у тезах 24 доповідей на науково-практичних конференціях (семінарах, симпозіумах, слуханнях).

Структура дисертації обумовлена метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, поділених на 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертації становить 468 сторінок, з них основний текст становить 390 сторінок, список використаних джерел (499 найменувань) на 43 сторінках, додатки на 12 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, ступінь наукової розробки цієї тематики, сформульовано мету та завдання дослідження, його об'єкт та предмет, розкривається наукова новизна, практичне значення одержаних результатів, наводяться дані щодо апробації результатів дисертації та кількість публікацій.

Розділ 1 «Основи національної безпеки як об'єкт кримінально-правової охорони» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Методологія дослідження поняття «безпека»* вказано, що безпека – явище багатофункціональне, багатогранне і багатофакторне, яке стосується як усіх сфер життя суспільства, так і всіх форм життєдіяльності людини в цілому. Розглянуто положення, що визначають сутність і зміст поняття «безпека» шляхом вивчення досвіду подібного аналізу, відбитого в працях найвідоміших учених-мислителів як в історії філософської думки: Арістотеля, Геродота, Платона, Артхашастри, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббса, Б. Спінози, Д. Локка, І. Г. Юсті,

І. Зонненфельса, так і сучасних дослідників: О. М. Костенка, О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань, М. І. Панова, В. А. Ліпкана, М. Д. Казакова, В. К. Сенчагова, Л. І. Шершенева, О. С. Тимошенко, Г. Кіссінджера, Ю. А. Демидова, М. О. Лєскова, Г. М. Сергєєва, В. С. Комісарова та ін.

В роботі визначаються положення, згідно з якими в кримінальному праві існуючий механізм з охорони національної безпеки має нормативний характер, і, відповідно, завдяки розробленим правилам держава прагне задовольнити свою потребу в закріпленні законодавчих приписів, які регулюють усі сфери громадського життя, що сприяє забезпеченню необхідного рівня захисту найважливіших об'єктів кримінально-правової охорони як усередині держави, так і за її межами.

На підставі досліджених положень запропоновано авторське визначення поняття «безпека», під яким слід розуміти стан захищеності прав і свобод особистості, матеріальних і духовних цінностей суспільства, конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності держави від загроз соціального, природного, техногенного чи іншого характеру, а також зниження ступеня небезпеки таких загроз до мінімального рівня.

У підрозділі 1.2 «Сутність і структура національної безпеки. Співвідношення національної і державної безпеки» аргументуються положення, згідно з якими історично поняття «національна безпека» має глибокі корені, інтересами національної безпеки пояснювалися й обґрунтовувалися багато суспільно-політичних і економічних подій, у тому числі виправдувалися загарбницькі війни. Установлено, що в науковій літературі відсутній єдиний підхід у частині визначення національної безпеки, а наявність серйозних розбіжностей у цій частині відображається на проблемі однакового розуміння такого явища. Автор підкреслює, що національна безпека – це конкретно-історична категорія, яка має власну структуру, розвиток і формування якої визначають політичні, духовно-ідеологічні, соціально-економічні й інші фактори. Формування змісту даного поняття перебуває в прямій залежності від національних інтересів держави, єдиної національної ідеї, існуючої в суспільстві.

З урахуванням зазначених положень і на підставі системного аналізу основних концепцій щодо визначення сутності й змісту понять «безпека» та «національна безпека» і з урахуванням положень Конституції України і Закону України «Про основи національної безпеки України» сформульовано визначення «національної безпеки», під яким слід розуміти стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, гарантований ефективно функціонуючим державним механізмом із забезпечення і реалізації таких інтересів, що сприяє сталому розвитку суспільства, своєчасному виявленню, запобіганню і нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам.

Автор, використовуючи сучасні методи дослідження понять «національна безпека» і «державна безпека», вказує на їх загальну сутність – стан держави, в якому формуються відповідні умови, необхідні для нормального розвитку людини і громадянина, суспільства, держави, а отже, і належного захисту національних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз. Однак аргументує положення, згідно з яким «державну безпеку» можна співвіднести з «національною безпекою» лише як частину і ціле, бо змістом поняття «національна безпека» охоплюється не тільки

держава як елемент такої безпеки, але також і інші її елементи: суспільство, людина і громадянин. Відповідно, обґрунтовується, що за своїм обсягом поняття «національна безпека» більш широке поняття, ніж «державна безпека».

У підрозділі 1.3 «Кримінально-правова охорона основ національної безпеки як вектор кримінально-правової політики України» обґрунтовуються базові характеристики, які визначають правову природу і сутність родового об'єкта злочинів проти основ національної безпеки України. На підставі аналізу положень теорії вітчизняного кримінального права, автор констатує, що родовий об'єкт аналізованих злочинів сформульований абстрактно і не зовсім відповідає тій групі складів злочинів, що передбачена Розділом I Особливої частини Кримінального кодексу, а тому вказує на необхідність установа цілої низки критеріїв, що сприяють правильному розумінню природи родового об'єкта таких злочинів. З урахуванням досліджених теоретичних положень, а також на підставі аналізу положень чинного законодавства, що регулює подібного роду суспільні відносини, родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки є суспільні відносини, спрямовані на охорону безпеки держави в основних сферах її діяльності, а саме: у сфері конституційного порядку, суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності, обороноздатності, інформаційної й економічної безпеки.

Доведено, що національна безпека, як спектр охоронюваних суспільних відносин, забезпечується не тільки застосуванням складів злочинів, закріплених у Розділі I Особливої частини КК України, але й нормами інших розділів КК, що також сприяють забезпеченню національної безпеки в інших сферах (наприклад, у сфері охорони громадської безпеки (Розділ IX), у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпеченні призову і мобілізації (Розділ XIV) та ін.). У цьому разі йдеться про національну безпеку в широкому розумінні, де вона не обмежується Розділом I Особливої частини КК, а охоплює багато інших сфер кримінально-правової охорони суспільних відносин. Тому якщо розглядати лише основи такої безпеки (Розділ I Особливої частини КК), то можна припустити існування національної безпеки у вузькому розумінні, якими і є основи національної безпеки України.

Обґрунтовуються положення про те, що основи національної безпеки – це фактично основи безпеки держави. Це підтверджується положеннями ст. 3 Закону «Про основи національної безпеки України», згідно з яким держава є одним з об'єктів національної безпеки, елементами якого є конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність. Тобто йдеться про основні компоненти, що визначають змістовну складову основ безпеки держави, а відповідно, можна припустити, що ці самі елементи є основними складовими основ національної безпеки держави (національна безпека у вузькому розумінні).

Вказується, що заподіяння шкоди при вчиненні злочинів проти основ національної безпеки, незалежно від конкретних форм їх прояву, визначається поняттям єдиного наслідку у вигляді порушення основ національної безпеки, що виступає як той наслідок, який настає завжди при вчиненні злочинів проти основ національної безпеки. Аналізуються положення про природу потерпілого, під яким у певному сенсі слід розуміти і державу у вигляді її державних установ, органів влади, соціальних груп людей, трудових колективів і т. д.

Розділ 2 «Поняття і види злочинів проти основ національної безпеки України» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Генезис понятійного апарату злочинів проти основ національної безпеки України»* підкреслюється, що встановлення юридичної сутності розглянутих злочинів уявляється неможливим без належного дослідження їх генезису. Зазначається, що в історії вітчизняного кримінального законодавства в назвах подібних злочинів використалися найрізноманітніші формулювання: «контрреволюційні діяння», «контрреволюційні злочини», «політичний бандитизм», «державні злочини», «особливо небезпечні державні злочини» тощо. Звертається увага на те, що в післяреволюційний період не існувало однакового тлумачення поняття державних злочинів. Підкреслюється, що аналізовані діяння не містили будь-яких характерних для даного виду злочинів родових ознак і, відповідно, був відсутній критерій, що дозволяє включати в таку групу злочинів суміжні (інші) суспільно небезпечні діяння. Відзначається, що наступні варіанти визначення розглянутих злочинів містили у своїй більшості ознак характерні для існуючої на той період ідеологічної концепції визначення таких і інших видів злочинів. Зокрема, як правило, йшлося про навмисні посягання (дії – бездіяльність), спрямовані на «підрив» – «ослаблення» «державного» чи «суспільного ладу», що складало основу таких визначень у різних їх інтерпретаціях.

Наводяться положення, згідно з якими у вітчизняній кримінально-правовій науці поняття «державні злочини» застосовувалося з моменту їх фактичного виникнення. Незважаючи на те, деякі провідні представники наукової еліти розглянутого періоду заперечували можливість існування подібних. Як правило, такі визначення характеризувалися об'ємними складовими поняттями, що охоплюють суспільно небезпечні діяння, які посягають на існуючий суспільний і державний лад, у тому числі й на інші сфери державного управління (безпеку транспорту, фінансово-кредитну, охорону державної таємниці, обороноздатність тощо.).

У підрозділі 2.2 *«Розвиток і становлення понятійного апарату злочинів проти основ національної безпеки в контексті сучасного кримінального законодавства України»* достатню увагу приділено процесу встановлення сутності, ознак і видів аналізованих злочинів у сучасних умовах. З метою повноцінного і всебічного уявлення про формування поняття таких злочинів, проаналізовано досвід визначення таких злочинів, що надали вітчизняні дослідники в сучасний період існування нашої держави.

Спираючись на фундаментальні положення вітчизняної кримінально-правової науки, автор констатує, що існуюча українська кримінально-правова доктрина містила поняття «державний злочин» з моменту здобуття нашою державою незалежності й до прийняття першого Кримінального кодексу України. При цьому обґрунтовується положення, згідно з яким ні законодавець, ані кримінально-правова наука не дають чіткого визначення поняття злочинів проти основ національної безпеки держави. На думку автора, існуючі розбіжності у формулюваннях ознак такого виду злочинів, що їх надали авторитетні дослідники, знаходять своє пояснення тими видами діянь, які законодавець помістив у Розділі I Особливої частини кримінального законодавства України.

Наводяться положення, згідно з якими при науковому аналізі поняття «злочини

проти основ національної безпеки» і встановлення їх юридичної природи виникає необхідність вивчення відповідної термінології, у тому числі використаної при формуванні понять «державна безпека», «громадська безпека», «безпека особистості», «національні цінності», «національна безпека», «виклик», «загроза» тощо. На підставі аналізу поданих у теорії кримінального права формулювань розглянутих злочинів дисертант розробив і запропонував загальне поняття злочинів проти основ національної безпеки України як передбачених кримінальним законодавством суспільно небезпечних діянь (дій чи бездіяльності), які вчинені умисно і посягають на «зовнішню» та «внутрішню» безпеку України.

У підрозділі 2.3 «Проблеми класифікації злочинів проти основ національної безпеки України» аналізується питання диференціації розглянутих злочинів на окремі види і встановлення їх видових об'єктів. Автор підкреслює наявність істотних складностей у визначенні видових об'єктів таких злочинів, що пояснюється відсутністю однакового їх розуміння в теорії кримінального права, бо різні дослідники по-різному визначають види таких злочинів. Розроблено науково обґрунтовану концепцію – систему знань, що дозволяє встановити як алгоритм розподілу розглянутих злочинів на окремі види, так і коло злочинних посягань, потенційно небезпечних для основ національної безпеки України. Обґрунтовується положення, відповідно до якого основою класифікації таких злочинів є спрямованість джерел загроз відповідним об'єктам кримінально-правової охорони; докладно досліджені категорії «внутрішня» – «зовнішня» безпека; визначено коло елементів, що складають поняття «зовнішня» і «внутрішня» безпека держави. Визначено комплекс структурних компонентів, що сприяють пізнанню природи, структури безпеки держави як об'єкта національної безпеки. Якщо безпеку держави зображати структурно, то вона може мати такий вигляд: по вертикалі розташовувалися б її елементи (безпека конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності), а по горизонталі відповідно були б розташовані її внутрішня і зовнішня безпека як різновекторні, але при цьому однорівневі об'єкти кримінально-правової охорони.

Відповідно до авторської концепції всі злочини проти основ національної безпеки поділяються на: 1) злочини, що посягають на «зовнішню» безпеку держави (ст.ст. 111 і 114 КК) і 2) злочини, що посягають на «внутрішню» безпеку держави (ст.ст. 109, 110, 110², 112, 113, 114¹ КК). Розроблено групу ознак, що сприяє відмежуванню злочинів проти зовнішньої безпеки від злочинів проти внутрішньої безпеки, а також від інших видів злочинів. До таких ознак належать: а) вектор загрози (внутрішній чи зовнішній); б) наявність або відсутність іноземного адресата при посяганні; в) наявність видового об'єкта посягання.

Розділ 3 «Проблеми вдосконалення кримінально-правової охорони основ національної безпеки України» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Концептуальні основи «конструювання» об'єктивних ознак складів злочинів проти основ національної безпеки України» аналізуються проблемні питання встановлення безпосередніх об'єктів розглянутих злочинів, розглядаються різні існуючі в науці кримінального права підходи в частині їх установа. На підставі предметного аналізу таких положень автор констатує, що безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 111 і 114 КК України, є суспільні відносини у

сфері захисту конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності України від зовнішніх загроз, де в даному разі зовнішній фактор визначає наявність вектора вихідної загрози від будь-якої держави (держав) і можливість заподіяння шкоди різним сферам держави (обороздатності, політиці, екології, суспільній безпеці, економіці тощо). Відповідно, безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110, 110², 112, 113, 114¹ КК Україна, є суспільні відносини у сфері охорони внутрішньої безпеки держави, що, у залежності від конкретного роду посягань, можуть складати такі елементи, як конституційний лад, державна влада, територіальна цілісність і недоторканність, політична, економічна, екологічна безпека, обороноздатність тощо. Наводяться положення, через що низка злочинів проти основ національної безпеки України розглядаються як двохоб'єктні (ст.ст. 112, 113 КК). Аргументується питання про розгляд як предмета злочинів, передбачених ст.ст. 111, 114 КК, так званих інших відомостей секретного характеру, що не містять державної таємниці, але розголошення яких може заподіяти шкоду як зовнішній, так і внутрішній безпеці держави.

Докладно досліджуються як основні, так і додаткові ознаки об'єктивної сторони злочинів проти основ національної безпеки України; досить предметно характеризуються форми їх об'єктивної сторони; визначається їх значення у кваліфікації таких злочинів. З метою з'ясування сутності форм об'єктивної сторони державної зради, розроблено комплекс обов'язкових ознак, що лягли б в основу визначення такого злочину і більш чітко відображали б його соціально-правову сутність. Виходячи з розроблених положень, державна зрада – це вчинене умисно, спільно з іноземною державою, іноземною організацією чи їх представниками суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) громадянина України, що посягає на суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність, державну, економічну або інформаційну безпеку України. Підкреслюється, що така форма об'єктивної сторони державної зради, як перехід на бік ворога (в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту), охоплюється цим складом злочину лише за умови наявності контакту суб'єкта злочину з ворожою стороною, тобто з моменту встановлення контакту громадянина України з військовими представниками ворожої держави, тобто з початку фактичного надання йому допомоги.

Окрема увага приділена дослідженню такої форми об'єктивної сторони державної зради (ст. 111 КК), як надання іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Автор підкреслює, що розглянута форма державної зради охоплює найрізноманітніші ворожі прояви громадянина України, вчинені, як правило, у формі активних дій. Однак така форма державної зради може чинитися і шляхом бездіяльності, наприклад, коли відповідальна особа не вживає необхідних заходів до припинення діяльності іноземних розвідувальних мереж проти зовнішньої безпеки України. Тим паче якщо про подібну діяльність іноземних спецслужб такій особі було відомо.

Проведено докладний аналіз таких форм об'єктивної сторони шпигунства, як «передача» – «видача» державної таємниці, та визначено їх значення у кваліфікації аналізованих злочинів. У підрозділі також ґрунтовано пропозиції щодо кримінальної відповідальності за «збереження» відомостей, що містять державну таємницю.

Відповідно, з урахуванням такого положення пропонується вдосконалена редакція ст. 114 КК (Шпигунство).

Аргументується необхідність кримінальної відповідальності за вчинення насильницьких дій, з'єднаних із застосуванням зброї, як кваліфікований вид злочину, передбаченого ст. 109 КК; вчинення дій насильницького характеру як кваліфікований вид злочину, передбаченого ст. 110 КК. Обґрунтовуються положення, згідно з якими за певних обставин злочини, передбачені ст. ст. 111, 112, 113 і 114¹ КК України, можуть бути вчинені як у формі дії, так і шляхом бездіяльності.

У підрозділі 3.2 «Концептуальні основи «конструювання» суб'єктивних ознак складів злочинів проти основ національної безпеки України» аналізуються основні й додаткові ознаки суб'єктивної сторони злочинів проти основ національної безпеки України, встановлюється їх значення у кваліфікації таких злочинів. Підкреслюється, що в більшості випадків мотиви розглянутих злочинів нерозривно пов'язані з прямим умислом таких діянь, бо прагнення вчинити відповідне суспільно небезпечне діяння визначається тими чи іншими спонуканнями винного. Дисертант обґрунтовує положення про те, що більшість складів аналізованих злочинів – формальні, тобто можливі наслідки таких діянь перебувають за межами складів цих злочинів, тому для правильної їх кваліфікації особливе значення має чітка оцінка вольового моменту таких злочинів, що сконцентрований не на наслідках, а на ознаках відповідного суспільно небезпечного діяння. Автор указує на доцільність включення спеціальної мети в диспозиції ст. 111 КК, що виключило б імовірність припущення про наявність непрямого умислу в такому діянні, а отже, зняло б існуючу в науці кримінального права напругу в частині встановлення виду умислу такого злочину. Обґрунтовано особливе значення встановлення спеціальної мети при кваліфікації злочинів, передбачених ст.ст. 109, 110 КК; її ролі у встановленні конкретного виду умислу таких злочинів; її значення при розмежуванні злочину, передбаченого ст. 113 КК, і суміжних злочинів.

Вказується на новий підхід у частині розмежування диверсії і терористичного акту. У цьому разі йдеться про те, що при вчиненні як одного, так і іншого злочину злочинець по-різному прагне їх здійснити. Так, при вчиненні терористичного акту винна особа, як правило, навмисно здійснює його відкрито, зухвало і демонстративно, намагаючись привернути до себе і своїх дій як можна більше уваги з боку громадськості, засобів масової інформації, тобто йдеться про своєрідне афішування своєї злочинної дії (злочинної діяльності). Чим більше осіб довідаються про вчинений злочинний акт, тим ближче злочинці до своєї наміченої мети – залякування населення тощо. При здійсненні диверсії злочинець, навпаки, як правило, навмисно вчиняє свій злочин максимально непомітно (таємно), так, щоб ні в кого з оточуючих або навіть представників правоохоронних органів не виникало певних версій у частині фактичної, об'єктивної оцінки вчиненого.

Розглядається ідея, відповідно до якої за вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 112, 113 КК, мусить бути збережений знижений вік кримінальної відповідальності, однак при цьому підтримується теза про те, що в такому віці підліток не повною мірою здатний усвідомлювати політичне значення свого протиправного вчинку, фактичний ступінь його протиправності й суспільної небезпеки у зв'язку зі складністю об'єктивних і суб'єктивних ознак розглянутих

злочинів. З іншого боку, необхідно враховувати і звернути особливу увагу на ті прогресуючі інтелектуальні й психофізіологічні особливості, характерні для таких підлітків у сучасних умовах, де зазначені якості цих осіб вочевидь відрізняються від можливостей і здібностей таких самих молодих людей попередніх часових періодів.

Пропонується класифікація розглянутих злочинів, за основу якої взяті ознаки, що складають конкретний вид їх суб'єкта, на: 1) злочини проти основ національної безпеки України, суб'єктом яких виступає громадянин України (ст. 111 КК); 2) злочини проти основ національної безпеки України, суб'єктом яких виступає іноземний громадянин чи особа без громадянства (ст. 114 КК); 3) злочини проти основ національної безпеки України, суб'єктом яких виступає представник влади (ч. 3 ст. 109, ч. 2 ст. 110 КК); 4) злочини проти основ національної безпеки України, які вчиняє загальний суб'єкт кримінальної відповідальності (ст.ст. 109, 110, 110², 114¹ КК); 5) злочини проти основ національної безпеки України, які вчиняє суб'єкт із заниженим віком кримінальної відповідальності (ст.ст. 112 і 113 КК).

У підрозділі 3.3 «Шляхи вдосконалення кримінально-правової охорони основ національної безпеки України» подано авторську концепцію в частині вдосконалення чинних норм і установа відповідних меж злочинних посягань на основи національної безпеки в сучасних умовах, а відповідно, і встановлення конкретного переліку злочинів, що підривають основи національної безпеки України. Підкреслюється, що йдеться як про цілком «нові» кримінально-правові приписи, так і про оновлені норми чинного кримінального законодавства.

З урахуванням розроблених концептуальних положень, а також у зв'язку з тим, що назва і зміст складів злочинів, передбачених ст.ст. 109 і 110 КК України, а також зміст ст.ст. 111 и 114 УК не зовсім відображають їх сучасну політико-правову сутність, що відповідає всім тим загрозам і викликам, які мають місце в наш час, пропонується їх оновлена редакція.

Досліджується проблема кримінально-правової охорони основ національної безпеки України в сучасних умовах (за наявності реальних загроз зовнішній і внутрішній безпеці) в контексті імплементації міжнародно-правових, конституційно-правових принципів охорони прав і свобод людини і громадянина, декларування ліберально-демократичних принципів розвитку сучасної української державності. Наголошується на значення конституційно-правових засобів захисту принципів демократичної правової держави з урахуванням досвіду низки зарубіжних держав, у зв'язку з чим зіставляються конституційно-правовий і кримінально-правовий механізми такого захисту. У цьому зв'язку аргументується перевага й ефективність кримінально-правового механізму охорони основ національної безпеки над іншими, особливо в умовах існуючої воєнної загрози, що триває, політичної кризи і розгулу сепаратистських настроїв. Вказується, що саме такий правовий інструмент здатний нейтралізувати активність екстремістських, ультралівих чи ультраправих елементів, що прагнуть значно поповнити ряди своїх послідовників з метою здійснення в майбутньому дій екстремістського, сепаратистського характеру, здійснення чергової формально «легітимної», «демократичної» зміни влади (державного перевороту) тощо. Доведено, що подібні процеси можуть призвести до поступового скасування задекларованих на конституційному рівні демократичних принципів і порушення існуючої соціально-політичної рівноваги, а отже – виникнення і поширення

авторитарно-репресивної ідеології, що заперечує природні принципи народовладдя. З іншого боку, відсутність адекватних заходів законодавчого реагування на виникаючі загрози правам і законним інтересам особистості, конституційному ладу, суверенітету, територіальній цілісності й недоторканності України, а так само несвоєчасне (у таких випадках) ужиття відповідних заходів кримінально-правової репресії може призвести до встановлення антидемократичного режиму, що згодом поставить під сумнів подальше існування такої державності, а отже, і неминучу її загибель.

Відповідно до здійсненого наукового аналізу концептуальних положень, що його розробили вітчизняні дослідники, а також з урахуванням аналізу зарубіжного досвіду в розглянутій сфері знань сформульовано систему суспільно небезпечних посягань, що безпосередньо чи опосередковано посягають на основи національної безпеки України, де такі основи можуть виступати як основний або додатковий об'єкт подібних злочинів. В основу таких положень лягли концептуальні розробки авторитетних вітчизняних дослідників у даній сфері знань (О. М. Костенка, О. Ф. Бантишева, О. В. Шамари, С. В. Дьякова та ін.), а також зарубіжний досвід у частині систематизації і криміналізації суспільно небезпечних посягань на основи державної безпеки.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової задачі, яке виявилось у комплексному дослідженні проблем кримінально-правової протидії злочинам проти основ національної безпеки України. Здійснене доктринальне дослідження дозволяє виділити комплекс висновків і пропозицій, що мають основоположне значення для подальших наукових розробок, сприятимуть вдосконаленню кримінально-правової охорони основ національної безпеки України, підвищенню ефективності правозастосування.

1. Розроблено авторську концепцію в частині вдосконалення чинних норм і визначення відповідних меж злочинних посягань на основи національної безпеки з урахуванням сучасних геополітичних реалій, а отже, і встановлення конкретного переліку злочинів, що підривають основи національної безпеки України. Такими можуть бути як зовсім «нові» кримінально-правові приписи, так і до деякої міри оновлені, але ще чинні кримінально-правові норми Розділу I Особливої частини КК України.

2. Безпека – явище багатофункціональне, багатогранне і багатофакторне, яке стосується як усіх сфер життя суспільства, так і всіх форм життєдіяльності людини в цілому. Якщо раніше безпеку пов'язували в основному з підривною діяльністю зовнішніх і внутрішніх супротивників держави, то сьогодні безпека держави – це не тільки зведення до мінімуму загрози військового нападу, захоплення території, але й сукупність заходів, спрямованих на забезпечення громадян необхідними умовами для цивілізованого життя, розвитку і самовираження. У процесі узагальнення різних досліджених теорій можна припустити, що безпека – це стан захищеності прав і свобод особистості, матеріальних і духовних цінностей суспільства, конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності держави від загроз

соціального, природного, техногенного чи іншого характеру, а також зниження ступеня небезпеки таких загроз до мінімального рівня.

3. Національна безпека – це конкретно-історична категорія, що видозмінюється в залежності від існуючих соціально-політичних, економічних, духовно-ідеологічних і інших умов. Тому формування змісту цього поняття перебуває в тісній залежності від національно-державних інтересів країни, загальної національної ідеї, існуючої в суспільстві. З урахуванням цієї обставини, положень чинного законодавства, а також досліджених теоретичних положень про природу «національної безпеки», можна дійти висновку про те, що національна безпека України – це стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, гарантований ефективно функціонуючим державним механізмом із забезпечення і реалізації таких інтересів, що сприяє сталому розвитку суспільства, своєчасному виявленню, запобіганню і нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам.

4. Науковий аналіз положень Закону «Про основи національної безпеки України» і чинного КК України дозволяє припустити, що національна безпека держави, як спектр охоронюваних суспільних відносин, забезпечується не тільки застосуванням складів злочинів, закріплених у Розділі I КК України, але й нормами інших розділів КК України, що також несуть на собі навантаження забезпечення національної безпеки держави (злочини проти навколишнього середовища (Розділ VIII), злочини проти інформаційної безпеки (Розділ XVI) та ін.). У цьому разі йдеться про національну безпеку в широкому розумінні, якою охоплюється в тому числі й Розділ I Особливої частини КК України. Тому якщо розглядати лише основи такої безпеки (Розділ I КК), то можна припустити існування національної безпеки у вузькому розумінні, якою і є основи національної безпеки держави.

5. На основі існуючої системи пов'язаних між собою елементів структури складу об'єкта злочину національна безпека, як об'єкт кримінально-правової охорони, у найбільш загальному вигляді становить собою певну сукупність суспільних відносин, що регулюють безпечні умови життя особистості, суспільства і держави. Відповідно, детальний аналіз наданих теоретичних положень, а також положень чинного законодавства, що регулює цього роду суспільні відносини, дозволяє сформулювати поняття родового об'єкта розглянутих злочинів. Родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки є суспільні відносини із забезпечення безпеки держави в основних сферах її діяльності, а саме у сфері охорони конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності, обороноздатності, інформаційної, економічної й екологічної безпеки.

6. Злочини проти основ національної безпеки нерозривно пов'язані із заподіянням фізичної, матеріальної, організаційної й іншої шкоди соціальним інститутам держави, особистості, навколишньому природному середовищу і т. д. У залежності від конкретних обставин учинення злочину і його виду шкода може мати різний, як правило, змішаний характер і заподіюватися вона буде не всім, а лише окремим зазначеним соціальним інтересам. Разом з тим заподіяння шкоди при вчиненні злочинів проти основ національної безпеки незалежно від конкретних форм їх прояву визначається поняттям єдиного наслідку у вигляді порушення основ

національної безпеки, що виступає як той наслідок, що настає завжди при вчиненні злочинів проти основ національної безпеки.

7. У науці кримінального права склалися різні позиції про природу потерпілого, під яким у певному сенсі слід розуміти і державу у вигляді її державних установ, органів влади, соціальних груп людей, трудових колективів і т. д. Безумовно, можна припустити, що держава, а саме її конституційний лад, територіальна цілісність, обороноздатність, екологічна система внаслідок учинених на них посягань можуть зазнавати на собі певних несприятливих змін, тобто таким злочинним впливом їм заподіюється шкода. Тому логічним є припущення про те, що внаслідок заподіяння такої шкоди державним установам, державним інститутам влади тощо держава не стільки віртуально, а саме безпосередньо може розглядатися як потерпіла від суспільно небезпечних посягань, передбачених Розділом I Особливої частини КК України.

8. Більшість злочинів проти основ національної безпеки України, відповідно до положень ст. 12 КК України, належить до категорії особливо тяжких злочинів. Такі діяння вчиняються тільки з прямим умислом і заподіюють шкоду, як правило, не тільки основам політичної організації державної влади чи конституційному порядку, але й нормальному функціонуванню основних галузей державної влади, на підставі чого можна констатувати, що такі діяння, як правило, вчиняються з прямим умислом. Отже, з урахуванням установлених ознак злочину проти основ національної безпеки України – це передбачені кримінальним законодавством України суспільно небезпечні діяння (дії чи бездіяльність), учинені умисно, що посягають на «зовнішню» та «внутрішню» безпеку України.

9. Науково-теоретичний аналіз положень про сутність і зміст видового об'єкта розглянутих злочинів у контексті з положеннями чинного кримінального законодавства і Закону України «Про основи національної безпеки України» дає можливість встановити коло структурних компонентів, що сприяють пізнанню природи, структури безпеки держави як об'єкта національної безпеки. Так, наприклад, якби безпеку держави можливо було б зобразити структурно, то вона мала би такий вигляд: по вертикалі розташовувалися б її елементи (безпека конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності), а по горизонталі відповідно були б розташовані її внутрішня і зовнішня безпека як різновекторні, але при цьому однорівневі об'єкти кримінально-правової охорони.

10. Такі видові об'єкти, як зовнішня і внутрішня безпека, складаються з таких обов'язкових елементів: конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність. Отже, зовнішня безпека держави як видовий об'єкт основ національної безпеки – це суспільні відносини у сфері охорони конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності України від зовнішніх загроз, а внутрішня безпека – це суспільні відносини у сфері охорони конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності від внутрішніх загроз.

11. Всі злочини проти основ національної безпеки умовно розділяються на: 1) злочини, що посягають на «внутрішню» безпеку держави (ст.ст. 109, 110, 110², 112, 113, 114¹ КК) і 2) злочини, що посягають на «зовнішню» безпеку держави (ст.ст. 111, 114 КК). Причому за основу цього розподілу взяті такі критерії: *вектор загрози*,

наявність або відсутність іноземного адресата в процесі посягання і видовий об'єкт посягання. Встановлення подібних критеріїв дозволяє більш чітко відмежувати злочини проти зовнішньої безпеки від злочинів проти внутрішньої безпеки, а також від інших, у тому числі й суміжних, злочинів.

12. У теорії кримінального права відсутнє однакове розуміння в частині формулювання безпосередніх об'єктів злочинів у сфері внутрішньої безпеки (ст.ст. 109, 110, 110², 112, 113, 114¹ КК), про що свідчать судження відомих дослідників у цій сфері. Безпосереднім об'єктом розглянутих злочинів є суспільні відносини у сфері охорони внутрішньої безпеки держави, що в залежності від конкретного роду посягань можуть складати такі елементи, як конституційний лад, державна влада, територіальна цілісність і недоторканність, політична, економічна, інформаційна, екологічна безпека, обороноздатність тощо.

13. Відповідно до чинного кримінального законодавства предметом злочинів, передбачених ст.ст. 111 і 114 КК України, можуть бути відомості, що становлять державну таємницю. Однак неможливо виключити імовірність збирання і передачі іноземному адресатові інформації, що не є державною таємницею, але використання якої може заподіяти шкоду зовнішній чи внутрішній безпеці України. Може йтися про так звані «інші відомості» секретного характеру, що не містять державної таємниці. Стосовно цього законодавцеві пропонується включити в предмет таких злочинів і «інші відомості», які збирає чи передає іноземний представник з метою їх використання на шкоду інтересам нашої держави.

14. У процесі вивчення форм об'єктивної сторони шпигунства очевидно те, що законодавець не розглядає як кримінально-каране діяння збереження відомостей, що становлять державну таємницю, за завданням іноземної держави, іноземної організації чи їх представників. Відсутність такої форми шпигунства, як нам уявляється, є не виправданим через те, що таке діяння містить у собі досить високий ступінь суспільної небезпеки. Так, наявність кримінальної відповідальності за збереження таких відомостей певною мірою сприятиме нейтралізації діяльності представників іноземних держав, що втягують у проведення ворожої діяльності проти України деяких окремих її жителів, а збереження зазначених відомостей сприяє конспірації їхньої ворожої діяльності.

З огляду на це і попереднє положення запропоновано таку редакцію ч.1 ст. 114 КК України «Шпигунство»:

«Передача, збирання чи збереження за завданням іноземної розвідки відомостей, що не містять державної таємниці, для використання їх на шкоду інтересам України чи здійснення цих самих дій з метою передачі іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам відомостей, які становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем чи особою без громадянства».

15. З метою більш чіткого з'ясування сутності форм об'єктивної сторони окремих злочинів розглянутого розділу, необхідно сформулювати визначення цих діянь, що відображало б їх соціально-правовий зміст. Подібна обставина безпосередньо стосується і державної зради, умовним визначенням якої служить формулювання диспозиції статті 111 КК України. Отже, ми розробили комплекс обов'язкових ознак, що лягли б в основу визначення цього злочину. З чого випливає, що державна зрада – це вчинене умисно, спільно з іноземною державою, іноземною

організацією чи їх представниками суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) громадянина України, що посягає на суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність, державну, економічну або інформаційну безпеку України.

16. У диспозиції ст. 111 КК України необхідно вказати на наявність відповідної мети за аналогією з іншими складами цього розділу (наприклад, ст.ст. 109, 110, 113 і ін.), що виключило б імовірність припущення про наявність непрямого умислу в цих діяннях і зняло б існуючу в науці кримінального права відповідну напругу в частині встановлення видів умислу цих злочинів, у тому числі це стосується і суперечностей, що виникають при кваліфікації таких злочинів правоохоронними органами. Також, пропонується доповнити диспозицію статті 111 КК України новою формою здійснення такого злочину - перехід на державну службу держави, яке здійснює агресію проти України. Під переходом на державну службу держави, яке здійснює агресію проти України слід розуміти вступ громадянина України на державну службу такої держави з метою здійснення професійної діяльності в органах правосуддя, правоохоронних органах, міністерствах, відомствах, органах центральної і місцевої влади тощо.

Відповідно до розробленої концепції запропонована така редакція законодавчого припису, передбаченого ч.1 ст. 111 КК України:

«Стаття 111. Державна зрада

Державна зрада, тобто небезпечне для української держави діяння, вчинене умисно громадянином України з метою заподіяння шкоди суверенітету, територіальній цілісності й недоторканності, обороноздатності, державній, економічній або інформаційній безпеці України, а саме: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану чи в період збройного конфлікту, перехід на державну службу до держави, яка здійснює агресію проти України, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації чи їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України».

17. Розроблено положення про можливість здійснення диверсії (ст. 113 КК) не тільки у формі активних дій, але і шляхом бездіяльності. Така обставина уявляється цілком реальною в сучасних умовах, коли більшість виробничих процесів (особливо небезпечних) практично цілком автоматизовані й безпечно їх функціонування багато в чому залежить від своєчасного в них утручання з боку осіб, виконуючих службові чи професійні обов'язки. Навмисне несвоєчасне нездійснення необхідних дій у потрібний критичний момент із метою ослабити нашу державу варто кваліфікувати як диверсію, вчинену шляхом бездіяльності. Також, в зв'язку з ростом кібернетичних атак на нормальну роботу державних підприємств, установ і організацій, які здійснюють замах не тільки на їх безпечно функціонування, а й безпосередньо на економічну безпеку держави пропонується нова форма диверсії - «вчинення кібернетичних атак». Під кібернетичною атакою слід розуміти посягання на комп'ютерні мережі шляхом їх несанкціонованого злому, масового зараження шкідливими програмами, вилучення секретної інформації тощо.

У цьому зв'язку пропонується така редакція ст. 113 КК України:

«Вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів, кібернетичних атак або інших дій (бездіяльності), спрямованих на масове знищення людей, заподіяння

тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на руйнування чи пошкодження об'єктів, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також учинення з цією самою метою дій (бездіяльності), спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій».

18. Здійснений науково-теоретичний аналіз ознак об'єктивної сторони злочинів проти основ національної безпеки України свідчить про відсутність у науці кримінального права єдиної наукової концепції в частині їх формулювання і процедури встановлення. Так, наприклад, відповідно до домінуючої в науковій літературі позиції більшість злочинів цього виду чиняться у формі активних дій, однак ми довели імовірність учинення за певних обставин злочинів, передбачених ст.ст. 111, 112, 113 і 114¹ КК України, і шляхом бездіяльності.

19. Важливу роль у кваліфікації злочину, передбаченого ст. 112 КК України, відіграє не тільки мотив, але й мета вчиненого діяння. Так, злочинець, який має за основну мету свого посягання – припинити державну чи громадську діяльність потерпілих, одночасно (паралельно) здатний досягти і другорядної мети: змінити політичний курс розвитку держави, одержати грошову винагороду, ліквідувати конкурента на виборах і т. д. З іншого боку, така обставина практично виключається, якщо злочинець діяв по мотивах помсти, бо його злочинні дії не адресовані в майбутнє. У цьому разі винний може керуватися іншими спонуканнями, такими як вороже ставлення до існуючого конституційного ладу, псевдопатріотизм, стан розпачу, безвихіді, образи і т. д. Таким чином, надане положення про значення факультативних ознаках суб'єктивної сторони розглянутого злочину може сприяти запобіганню помилкам правоохоронними органами у процесі кваліфікації подібного роду діянь.

20. Згідно із ст. 22 КК України за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України кримінальна відповідальність з 14 років настає за посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК) і за диверсію (ст. 113 КК). Установлення зниженого віку кримінальної відповідальності за вчинення таких злочинів, на нашу думку, вимагає додаткової аргументації. Насамперед тому, що в такому віці підліток не повною мірою здатний усвідомлювати політичне значення свого протиправного вчинку, фактичний ступінь його протиправності й суспільної небезпеки у зв'язку зі складністю об'єктивних і суб'єктивних ознак розглянутих злочинів. З іншого боку, необхідно враховувати і звернути особливу увагу на ті прогресуючі інтелектуальні й психофізіологічні особливості, характерні для таких підлітків у сучасних умовах, де зазначені якості цих осіб вочевидь відрізняються від можливостей і здібностей таких самих молодих людей попередніх часових періодів. Вирішення цієї проблеми має стати предметом подальших наукових досліджень.

21. Здійснений аналіз ознак суб'єкта розглянутих злочинів дозволяє класифікувати їх на такі види: 1) злочини проти основ національної безпеки України, суб'єктом яких виступає громадянин України (ст. 111 КК); 2) злочини проти основ національної безпеки України, суб'єктом яких виступає іноземний громадянин чи особа без громадянства (ст. 114 КК); 3) злочини проти основ національної безпеки України, суб'єктом яких виступає представник влади (ч. 3 ст. 109, ч. 2 ст. 110 КК); 4) злочини проти основ національної безпеки України, вчинені загальним суб'єктом

кримінальної відповідальності (ст.ст. 109, 110, 110², 114¹ КК); 5) злочини проти основ національної безпеки України, вчинені суб'єктом із заниженим віком кримінальної відповідальності (ст.ст. 112 і 113 КК).

22. У зв'язку з тим, що назва і зміст складів злочинів, передбачених ст. 109 КК і ст. 110 КК України, не зовсім відображають їхню сучасну політико-правову сутність, що відповідає всім тим загрозам і викликам, які мають місце в наш час, пропонується така їх редакція:

Стаття 109. Політичний екстремізм

1. Дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також змова про вчинення таких дій, –

2. Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, –

3. Організація збройного повстання з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а так само збройний опір урядовим військовим підрозділам, покликаним відновити конституційний правопорядок, а також активна участь у збройному повстанні або змова про вчинення зазначених дій, –

4. Публічні заклики до збройного повстання з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади чи до збройного опору урядовим військовим підрозділам, покликаним відновити конституційний правопорядок, а так само розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, –

5. Дії, передбачені частинами першою, другою, третьою і четвертою цієї статті, вчинені представником влади, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації, –

6. Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, передбачений цією статтею, якщо вона вчасно і добровільно повідомила органам державної влади про вчинене, чим сприяла запобіганню подальшій шкоді інтересам України, а також якщо її дії не містять ознак іншого складу злочину.

Стаття 110. Сепаратизм

1. Умисні дії, вчинені з метою зміни меж території чи державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, –

2. Ті самі дії, якщо вони поєднані із застосуванням фізичного чи психічного насильства, або вчинені представником влади, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або з'єднані з розпаленням національної чи релігійної ворожнечі, –

3. Організація дій, передбачених частиною першою цієї статті, поєднаних із застосуванням зброї чи погрозами застосування зброї, а так само збройний опір урядовим військовим підрозділам, покликаним відновити територіальну цілісність України, а також публічні заклики до таких дій чи активна в них участь, –

4. Дії, передбачені третьою частиною цієї статті, вчинені представником влади, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової

інформації, –

5. Дії, передбачені частинами першою, другою, третьою або четвертою цієї статті, що призвели до загибелі людей чи інших тяжких наслідків, –

6. Звільняється від кримінальної відповідальності особа, що вчинила злочин, передбачений цією статтею, якщо вона вчасно і добровільно повідомила органам державної влади про вчинене, чим сприяла запобіганню подальшому збитку інтересам України, а також якщо її дії не містять ознак іншого складу злочину.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Індивідуальна монографія:

Чуваков О. А. Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2017. 362 с.

Рецензії:

1. Савінова Н. Нові акценти кримінальної відповідальності у сфері національної безпеки: вимога сучасності. *Право України*. 2017. № 4. С. 188–191. Рец. на кн.: Чуваков О. А. Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2017. 362 с.

2. Блага А. Б. Рецензія на монографію О.А.Чувакова «Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики». *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 11. С. 179–182. Рец. на кн.: Чуваков О. А. Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2017. 362 с.

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Чуваков О. А. Політичний тероризм у царській Росії (середина XIX і початок XX ст.). *Правова держава*. 2004. № 7. С. 206–209.

2. Чуваков О. А. Суб'єктивні ознаки складу злочину в перших українських кримінально-правових актах. *Правова держава*. 2005. № 8. С. 276–280.

3. Чуваков О. А. Структура кримінального закону в Радянській Україні (1917–1919 рр.). *Митна справа*. 2006. № 4 (46). С. 79–82.

4. Чуваков О. А. Кримінально-правова охорона основ національної безпеки в історії кримінально-правового законодавства України. *Правова держава*. 2008. № 10. С. 217–221.

5. Чуваков О. А. Соборное Уложение 1649 г. о преступлениях против государства. *Ринкова економіка*. 2008. Т 11, вип. 22. С. 196–200.

6. Чуваков О. А. Роль дополнительного объекта в квалификации террористических актов. *Вісник ОНУ*. 2008. Т. 13, вип. 9. С. 95–101.

7. Чуваков О. А. Посягательство на жизнь государственного или общественного деятеля в системе преступлений против основ национальной безопасности Украины. *Правова держава*. 2009. № 11. С. 147–152.

8. Чуваков О. А. Историчні аспекти виникнення диверсії. *Ринкова економіка*. 2009. Т. 12, вип. 25. С. 186–190.

9. Чуваков О. А. Деякі види диверсійних актів у сучасних умовах. *Актуальні проблеми політики*. 2010. Вип. 39. С. 372–379.
10. Чуваков О. А. Заходи протидії диверсійно-терористичній діяльності у США. *Вісник ОНУ*. 2011. Т. 16, вип. 3. С. 177–181.
11. Чуваков О. А. Національна і державна безпека: співвідношення понять. *Правова держава*. 2012. № 15. С. 193–196.
12. Чуваков О. А. К вопросу определения понятия безопасности. *Правова держава*. 2013. № 16. С. 191–197.
13. Чуваков О. А. Безпека: Соціально-політична сутність поняття. *Правова держава*. 2014. № 18. С. 119–123.
14. Чуваков О. А. К вопросу о видах преступлений против основ национальной безопасности Украины. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 304–307.
15. Чуваков О. А. Научно-теоретические основы классификации преступлений против основ национальной безопасности Украины. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 245–250.
16. Чуваков О. А. К вопросу о генезисе преступлений против основ национальной безопасности Украины. *Правова держава*. 2016. № 23. С. 148–152.
17. Чуваков О. А. К вопросу о понятийном аппарате преступлений против основ национальной безопасности Украины. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 1. С. 192–197.
18. Чуваков О. А. К вопросу о понятии «национальная безопасность». *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16). С. 158–161.
19. Чуваков О. А. Деякі питання щодо видового об'єкта диверсії. *Судова апеляція*. 2017. № 1 (46). С. 85–91.
20. Чуваков О. А. К вопросу о месте диверсии в системе преступлений против основ национальной безопасности Украины. *Правова держава*. 2017. № 26. С. 155–159.
21. Чуваков О. А. Деякі питання щодо видових об'єктів злочинів проти основ національної безпеки України. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 316–321.

Статті у наукових періодичних виданнях іноземних держав:

1. Чуваков О. А. Теоретичні аспекти визначення поняття «безпека». *Evropsky politicky a pravni diskurz* (Чехія). 2014. № 1, vyd. 6. С. 95–105.
2. Чуваков О. А. К вопросу о классификации преступлений против основ национальной безопасности Украины. *European Reforms Bulletin* (Luxembourg). 2015. № 4. С. 70–75.
3. Чуваков О. А. Безопасность как социально-политическая категория. *Leges vitae*. 2016. № 4/3. С. 88–92.
4. Чуваков О. А. О роли видового объекта в классификации преступлений против основ национальной безопасности Украины. *Law and History Review* (USA). 2016. № 4. С. 1383–1389.
5. Чуваков О. А. Преступления против основ национальной безопасности Украины: понятие и признаки. *Leges vitae*. 2017. № 6/2. С. 92–96.

Праці апробаційного характеру:

1. Чуваков О. А. Класифікація кримінального законодавства в радянській Україні (1917–1920 рр.). *Революції в Україні у ХХ–ХХІ століттях: співзвуччя епох: матеріали міжнар. наук. конф.* (м. Одеса, 18–19 листоп. 2005 р.). Одеса, 2005. С. 103–105.
2. Чуваков О. А. Уголовно-правовая борьба с государственными преступлениями в советской России (1917–1918 гг.). *Социально-правовые проблемы совершенствования законодательства Украины: история, теория и практика: материалы 60-й науч. конф. проф.-препод. состава ОНУ* (г. Одесса, 23–25 нояб. 2005 г.). Одесса, 2005. С. 216–219.
3. Чуваков О. А. Ознаки диверсії у кримінальному законодавстві України 1961 і 2001 рр. Порівняльний аналіз. *Треті Прибузькі юридичні читання: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Миколаїв, 23–24 листоп. 2007 р.). Миколаїв, 2007. С. 244–247.
4. Чуваков О. А. Субъект преступлений против основ национальной безопасности: понятие, виды и признаки. *Материалы 62-й науч. конф. проф.-препод. состава ЭПФ ОНУ имени И. И. Мечникова* (г. Одесса, 28–30 нояб. 2007 г.). Одесса, 2007. С. 104–106.
5. Чуваков О. А. Посягання на життя державного чи громадського діяча: юридична природа об'єкта. *Конституційне-правове регулювання суспільних відносин: минуле, сучасне, майбутнє: матеріали наук. конф.* (м. Одеса, 27 берез. 2009 р.). Одеса, 2009. С. 236–240.
6. Чуваков О. А. Признаки контрреволюционных преступлений в первых уголовно-правовых актах УССР. *Законодавство кримінально-правового напрямку: матеріали міжнар. наук. конф.* (м. Одеса, 24 квіт. 2009 р.). Одеса, 2009. С. 182–184.
7. Чуваков О. А. Класифікація диверсійних актів у сучасних умовах. *Матеріали 64-ї наук. конф. проф.-викл. складу ОНУ* (м. Одеса, 25–27 листоп. 2009 р.). Одеса, 2009. С. 116–118.
8. Чуваков О. А. Ознаки об'єкта та предмета диверсії. *Проблеми національної державності: матеріали міжнар. наук. конф. пам'яті д.ю.н., професора Л. М. Стрельцова* (м. Одеса, 26 берез. 2010 р.). Одеса, 2010. С. 239–241.
9. Чуваков О. А. Новые формы диверсионно-террористической деятельности в современном мире. *Уроки истории. Великая Отечественная война. История России и мира 20–21 веков: материалы науч.-практ. конф.* (г. Санкт-Петербург, 8–9 апр. 2010 г.). Санкт-Петербург, 2010. – С. 364–366.
10. Чуваков О. А. Політичні злочини у 1903–1922 рр. *Становлення, функціонування та розвиток правових систем сучасності: проблеми науки і практики: матеріали міжнар. наук. конф.* (м. Одеса, 23 квіт. 2010 р.). Одеса, 2010. С. 459–461.
11. Чуваков О. А. Деякі питання щодо розмежування диверсії та тероризму. *Матеріали 65-ї наук.-практ. конф. проф.-викл. складу ОНУ* (м. Одеса, 24–26 листоп. 2010 р.). Одеса, 2010. С. 116–118.
12. Чуваков О. А. Основи національної безпеки як об'єкт кримінально-

правової охорони. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 13–14 жовт. 2011 р.). – Харків: Право, 2011. С. 387–390.

13. Чуваков О. А. Національна безпека України: зміст та сутність поняття. *Сучасні завдання законодавств кримінально-правового напрямку. Десяті юридичні читання*: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 13 квіт. 2012 р.). Одеса, 2012. С. 93–95.

14. Чуваков О. А. Безопасность: понятие и сущность. Матеріали 67-ї наук. конф. проф.-викл. складу ОНУ (м. Одеса, 28–30 листоп. 2012 р.). Одеса, 2012. С. 45–48.

15. Чуваков О. А. Національна безпека: соціальна-політична сутність поняття. Матеріали 68-ї наук. конф. проф.-викл. складу ОНУ (м. Одеса, 26–28 листоп. 2013 р.). Одеса, 2013. С. 140–143.

16. Чуваков О. А. Деякі питання щодо тлумачення «національної безпеки». Матеріали 69-ї наук. конф. проф.-викл. складу ОНУ (м. Одеса, 26–28 листоп. 2014 р.). Одеса, 2014. С. 133–135.

17. Чуваков О. А. Основи національної безпеки держави: поняття та зміст. *Лібералізм та права людини*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 29 квіт. – 1 трав. 2015 р.). Одеса: Астропринт, 2015. С. 80–83.

18. Чуваков О. А. Деякі питання державної безпеки. Матеріали 70-ї наук. конф. проф.-викл. складу ОНУ, присвяч. 150-й річниці Одес. нац. ун-ту імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 25–27 листоп. 2015 р.). Одеса, 2015. С. 177–181.

19. Чуваков О. А. К вопросу о классификации преступлений против основ национальной безопасности Украины. *Legal Reforms of the Future & the Future of Legal Reforms: special issue dedicated to the International Scientific Symposium* (Luxembourg, Grand Duchy of Luxembourg, 26–29 November, 2015). Luxembourg, 2015. P. 70–75.

20. Чуваков О. А. Національна безпека як об'єкт кримінально-правової охорони. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 груд. 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 39–42.

21. Чуваков О. А. Теоретичні аспекти визначення поняття «національна безпека». *Európska tradícia v medzinárodnom práve: uplatňovanie ľudských ráv*: medzinárodná vedecká konferencia (Bratislava, Slovenská republika, 6–7 máj 2016 r.). Bratislava, 2016. С. 188–191.

22. Чуваков О. А. Некоторые вопросы систематизации преступлений против основ национальной безопасности Украины. *Актуальные вопросы современной юридической науки: теория, практика, методика*: материалы междунар. заоч. науч.-практ. конф. (г. Могилев, 20 мая 2016 г.). Могилев: Могилев. ин-т МВД, 2016. С. 291–295.

23. Chuvakov O. State security: concept and essence. *Contemporary Science and Education in Americas, Africa and Eurasia*: proceedings of the X International Academic Congress, «UFRJ Press» (Brazil, Rio de Janeiro, 19–21 November 2016). Rio de Janeiro, 2016. P. 406–409.

24. Чуваков О. А. Диверсія і тероризм: проблеми розмежування злочинів. Матеріали 71-ї наук. конф. проф.-викл. складу ОНУ (м. Одеса, 23–25 листоп. 2016 р.). Одеса, 2016. С. 162–164.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Чуваков О. А. Преступления против основ национальной безопасности Украины. *Уголовное право Украины: Особенная часть*: учебник / отв. ред. Е. Л. Стрельцов. Харьков: Одиссей, 2009. С. 10–22.
2. Чуваков О. А. Злочини проти основ національної безпеки України. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р.* / за ред. Є. Л. Стрельцова. 8-е вид., перероб. та допов. Харків: Одиссей, 2012. С. 228–238.
3. Чуваков О. А. Поняття та ознаки бандитизму в кримінальному законодавстві України 1917–1922 рр. *Вісник ОНУ*. 2007. Т. 12, вип.11. С. 102–104.
4. Чуваков О. А. Міжнародне співробітництво у сфері боротьби зі злочинами терористичної спрямованості. *Правова держава*. 2010. № 12. С. 276–281.
5. Чуваков О. А. Безопасность: политико-правовой аспект. *Правова держава*. 2015. № 20. С. 167–173.

АНОТАЦІЯ

Чуваков О. А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ, 2017.

У дисертації здійснено комплексне наукове дослідження злочинів проти основ національної безпеки України, в якому створенні розробки з удосконалення кримінально-правової охорони основ національної безпеки України і визначенні відповідні межі злочинних посягань на основі національної безпеки України з урахуванням сучасних геополітичних реалій. Обґрунтовано правову регламентацію відповідальності, загальне поняття і закономірності систематики розглянутих злочинів у контексті чинного українського законодавства. Здійснено комплексний аналіз положень, що визначають сутність і зміст понять «безпека» - «державна безпека» - «національна безпека». Досліджено положення, що дозволяють установити сутність і правову природу родового об'єкта злочинів проти основ національної безпеки України. Розглянуто генезис понятійного апарату таких злочинів, процес установлення сутності, ознак і видів аналізованих злочинів у сучасний період. Аналізуються проблемні питання диференціації злочинів проти основ національної безпеки України на окремі види і встановлення їх видових об'єктів. Докладно досліджуються як основні, так і додаткові ознаки об'єктивної та суб'єктивної сторони аналізованих злочинів; визначається їх значення в кваліфікації таких злочинів. Здійснено юридичний аналіз злочинів проти основ національної безпеки України з урахуванням положень у частині їх удосконалення, які запропонував автор, що відповідає тим загрозам і викликам, які мають місце в сучасний період розвитку

нашої державності.

Ключові слова: основи національної безпеки, державна зрада, сепаратизм, зовнішня-внутрішня безпека, шпигунство, політичний екстремізм, державна безпека, диверсія, удосконалення кримінально-правової охорони, кібернетична атака, розвідувальна діяльність, територіальна цілісність і недоторканність, державна таємниця, загроза.

АННОТАЦІЯ

Чуваков О. А. Уголовно-правовое противодействие преступлениям против основ национальной безопасности Украины: теория и практика. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Институт государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, Киев, 2017.

В диссертации осуществлено комплексное научное исследование преступлений против основ национальной безопасности Украины, в котором была обоснована авторская концепция по усовершенствованию действующих нормативных предписаний и определению соответствующих границ преступных посягательств на основы национальной безопасности Украины с учетом современных геополитических реалий. Обоснованы правовая регламентация ответственности, общее понятие и закономерности систематики рассматриваемых преступлений в русле действующего украинского законодательства. Рассмотрены положения, определяющие сущность и содержание понятий «безопасность» – «государственная безопасность» – «национальная безопасность». Дана характеристика и рассмотрены проблемы, определяющие правовую природу и сущность родового объекта рассматриваемых преступлений. Сформулирована группа критериев, способствующих правильному пониманию природы родового объекта таких преступлений. Обосновываются положения о том, что основы национальной безопасности – это фактически основы безопасности государства. Рассматриваются положения о природе потерпевшего, под которым в определенном смысле понимается и государство в виде его государственных учреждений, органов власти, социальных групп людей, трудовых коллективов и т. д. Проведена ретроспектива развития понятийного аппарата преступлений против основ национальной безопасности Украины в разные исторические периоды развития украинской государственности, в том числе и методологический анализ представленных в теории уголовного права дефиниций рассматриваемых преступлений, что позволило сформулировать комплекс признаков, составляющих понятие и сущность таких деяний. Анализируется проблема дифференциации рассматриваемых преступлений на отдельные виды и установления их видовых объектов, где за основу такой дифференциации взята направленность источников угроз соответствующим объектам уголовно-правовой охраны. Исследуются проблемные вопросы установления непосредственных объектов преступлений против основ национальной безопасности Украины, анализируются различные существующие в науке уголовного права

суждения в части их установления. Аргументируется вопрос о рассмотрении в качестве предмета преступлений, предусмотренных ст.ст. 111, 114 УК Украины, так называемых иных сведений секретного характера, которые не содержат государственную тайну, но разглашение которых может причинить ущерб как внешней, так и внутренней безопасности государства. Подробно исследуются как основные, так и дополнительные признаки объективной и субъективной стороны рассматриваемых преступлений; определяется их значение в квалификации таких преступлений. Обосновываются положения, согласно которым при определенных обстоятельствах преступления, предусмотренные ст.ст. 111, 112, 113 и 114¹ УК Украины, могут быть совершены как в форме действия, так и путем бездействия. Анализируются основные и дополнительные признаки субъективной стороны таких преступлений, устанавливается их значение в квалификации рассматриваемых преступлений. Подчеркивается особое значение установления специальной цели при квалификации преступлений, предусмотренных ст.ст. 109, 110 УК Украины; ее роли в установлении конкретного вида умысла таких преступлений; ее значение при разграничении преступления, предусмотренного ст. 113 УК Украины, и смежных преступлений. Дана характеристика и рассмотрены проблемные вопросы установления признаков субъекта преступлений против основ национальной безопасности Украины. Представлена авторская концепция в части усовершенствования действующих норм и установления соответствующих границ преступных посягательств на основы национальной безопасности в современных условиях, а соответственно, и установления конкретного перечня преступлений, подрывающих основы национальной безопасности Украины. Сформулирована система общественно опасных посягательств, которые непосредственно или опосредованно посягают на основы национальной безопасности Украины, где такие основы могут выступать в качестве основного или дополнительного объекта подобных преступлений.

Ключевые слова: основы национальной безопасности, государственная измена, сепаратизм, внешняя-внутренняя безопасность, шпионаж, политический экстремизм, государственная безопасность, диверсия, усовершенствование уголовно-правовой охраны, кибернетическая атака, разведывательная деятельность, территориальная целостность и неприкосновенность, государственная тайна, угроза.

SUMMARY

Chuvakov O.A. Criminal and legal counteraction to crimes against the basics of the National Security of Ukraine: theory and practice.- Manuscript copyright.

Thesis for the degree of Doctor of Law; specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Penitentiary Law. - V.M.Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2017.

In the thesis it is conducted a complex scientific research of crimes against the basics of the National Security of Ukraine, in which it was created the workings out with improvement of criminal and legal security of the basics of the National Security of Ukraine and determined relevant borders of criminal encroachments on the basics of the National Security of Ukraine, taking into account modern geopolitical realities. Legal

regulation of responsibility, general concept and regularities of systematization of the considered crimes in a line with the existing Ukrainian legislation are proved. The complex analysis of the main concepts, designating essence and content of the concepts “security”-“state security”-“national security”, has been performed. The provisions, that have been researched, allow to set essence and legal nature of the patrimonial object of crimes against the basics of the National Security of Ukraine. It has been considered the genesis of the conceptual framework of such crimes, the process of the setting of essence, signs and types of the analyzed crimes in the present period. It has been analyzed the problematic issues of differentiation of crimes against the basics of the National Security of Ukraine on separate types and the setting of their specific objects. It has been investigated in details both the main and additional signs of the objective and subjective aspects of the analyzed crimes; it has been determined their significance in the classification of such crimes. It has been performed the legal analysis of crimes against the basics of the National Security of Ukraine taking into account the provisions, that have been offered by the author, regarding their improvement, corresponding to the threats and challenges, that take place in the present period of the development of our statehood.

Key words: the basics of the national security, high treason, separatism, internal and external security, espionage, political extremism, state security, diversion, improvement of criminal and legal security, cybernetic attack, intelligence activity, territorial integrity and inviolability, state secret, threat.